

Тодор Балкански (*България, София*)

ТРИ ХИПОТЕЗИ ЗА БЪЛГАРСКИТЕ ПОМАЦИ

Двадесети век, аналогично на деветнадесети не успя да реши *енигмата помаци* в българската конфесионимия. Не успя да опише и помашките български колонии, пръснати в Турция. Не успя да синхронизира проблематиката със съществуването условно на *помациите* сред другите народи като сърби, хървати, румъни, гърци, арменци, грузинци. Изоставянето ѝ стана причина етнонимният антибългаризъм да ги обяви за *планински турци*, дори *араби*, *кумани*, *етнически македонци*, *печенези*, *южни сърби*, дори *булгари*, но не и *българи*. Конотацията, която разви субконфесионимът *помак* ‘простоват човек’, остава неразяснена от българското езикознание и стана причина за избягване на неутралното име *помаци*, което по ранг е еднакво с други имена на български групи. Всички от посочените причини станаха повод за съставянето на следващите хипотези.

Енигмата помаци

Множество са етимологиите на това име – една от друга по-неубедителни, по-неиздържани откъм критериите на ономастическия и етимологичния анализ. Тезите за *помагачи на турците*, от което станало *помаци*, пусната в обръщение от Ст. Захариев (Описание на Татар Пазарджишката каза, Виена 1870, 66), както и народната етимология от *помъчени* > *помаци*, не издържаха проверката на езиковоархеологическото четене (Т. Балкански, *Стефан Захариев и Летописът на поп Методи Драгинов. Последният мистификат на Българското Възраждане*, под печат), респ. съставеният от същия автор „Летописен разказ на поп Методи Драгинов” за уж насилственото помохамеданчване

на българите не издържа текстологически прочит (вж. при Ил. Тодоров *Летописният разказ на поп Методи Драгинов*, Старобългарска литература, 16, 1984). Оказа се фалшификат.

Всички помаци: български (торбеши, ахряни, апояци), сръбски (бели турци, потурица), куцовлашки (нънтяни), босански и захулмски (херцеговински) – бошняци, се оказаха бивши богомили! Това обстоятелство разрешава четенето на името *помаци* по друг от известните досега опити, съставили повече от 20 хипотези: срв. и при М. Савић, *Исторја бугарскогo народа до пропасти држава му*, Нови Сад 1878,100: “Много бугари на име богумили приеми веру Мохамедову”.

Значителен прогрес в разчитането на *енигмата помаци* има при А. Урушевић, *Једно објашњење назива помак* – В: Гласник Етнографског института САНУ XVI–XVIII (1967 – 1969, Београд 1961, 121–122, срв.: “Названието *помак* вероятно е с пръв облик *бомак*. Свързан е с ислямизираното население в областта, където се среща, и е имало значение ‘мюсюлманин, староседелец’, а не ‘турчин колонист’. Суфиксът *-ак* в тази дума е също турски. В този случай указва произхода на определен човек, напр. в *бошняк* : *бошняк*, която като турска дума се разбира ‘човек от Босна’.

Ювелирно изработена хипотеза до ономастичните маркери:

- в името *помак* началното *п* не е по оригинала, а се дължи на редуването в тюркските езици, записано в много турски думи от типа *пунар* : *бунар* : *мунар*, срв. и в българското име при другите тюрки: *булгар* : *полгар* : *малкар*. Така г-н Урошевич възстановява първообраза *бомак*.

- наставката *-ак* действително е турска, и тюркска, но не значи ‘произход от място’, а ‘принадлежност към група’, образува етноними и конфесионими като *бошняк*, *казак*, *кумак*, *баджанак* (печенег) и под. В такъв случай изследването не трябва да търси територия **Бома* в българските земи, където са живеели *богомилли*, станали *помаци*! И няма да намери такова име. В *помак* : *бомак*, а и *момак* (записано като име в турския език за български войнуци) има наставка *-ак*, която образува конфесионими към някаква характеристична основа, вж. при *потурнак*. Основата,

която турският език би трябвало да използва и която деформира по своите фонетични закони, е завареното име за *богомилите*; което явно не са заели от българите, защото не е било употребявано от тях, а от гр. *βογομιλοι*. Името *богомил(ос)* не може да се изговори от османеца, тюркмен по същност, поради липсата на хармония на гласните. Такива имена турският език деформира до неузнаваемост, срв.: *Констандин* : *Кюстендил*, *Куманица* : *Гюмюрджина*, *Селеник* от *Тесалоники* и много други, описани от Ат. Илиев, *Турски изговор на български местни имена* – В: Списание на БАН, XIV, София, 1917, 105 и сл. В едно име като *богомил(и)* турското езиково чувство веднага ще отдели познатото турско *-или* ‘земля, народ’, като напр. в бълг. СелИ *Корова(вьсь)*, което се турцизира като *Кору ова* – ‘Поле до Кору (корията)’ или *Куру ова* ‘Сухо поле’ (повече при Т. Балкански, *Местните имена в Чепинското краище*, В. Т., 1998, 182). Следователно, турският език декомпозира *богом-или*, като в *богом* турското езиково чувство усеща турското гортантно *ğ*, което изпада, срв: *оглу* ‘син’ : *олу*, *доган* ‘орел’ : *доан* и под. Така се стига до основата *бо-г-ом* : *бо-ом*, стегнато *бом*, към което се прибавя наставка *-ак* за конфесионими > *бомак*, по закона за редуването *п-б-м* и: *помак*, *момак*.

Такава е езиковоархеологическата версия за енигмата *помаци*. Така се стига до краха на версиите на пантюркизма за *помаците* като *планински турци*, *кумани*, *печенези*, дори *араби*. В турската и тюркската етнонимия няма име *помак* : *бомак* : *момак* (повече при И. Лезина и Ал. Суперанская, *Ономастика. Словарь-справочник тюркских-родоплеменных названий*, I, II часть, Москва, 1994). Историческата турска лексикология правилно обяснява името като българизъм в турския език.

Богомилската предистория на чепинските помаци

Теза, която трябва да бъде изречена:

Църквите в Коритото са били изоставени отдавна преди помохамеданчването, защото:

- мохамеданството, ислямизацията в нашите земи, в Сърбия, Босна и в Херцеговина (Захълмие) се настанява там, където има живи богомилски общини. Теза, която все по-често се споделя от българските учени, но е напълно завършена в европейската литература за богомилството, вж. напр. при Мишел Рокбер, *История на катарите*, С., 2010, 468. Чепино не би могло да прави изключения!

- богомилите, които преди са били ортодоксални християни, след 1054 г. и православни християни, изоставят църквите, които почват да се рушат.

Изоставянето на църквите от *богомилите* и от техните последователи *катарите* е регистрирано в едно писмо на граф Реймонд V от Тулуза до главния капитул на монашеския Цистерциански орден от 1177 г. И ако в топонимията на Помаклъците все още се срещат географски имена с *поп*, то това *поп* в Чепиното вече не означава 'попът на православните християни', а е име на богомилски първенец, вероятно *гостът*, *апостолът*. Основание за тази хипотеза дава практиката на съседните *бабешки помаци*, които по свидетелството на Христо Попконстантинов наричат с българското *поп* и *ходжата* след ислямизацията.

Следователно в Драгиново, Чепинско, ако е имало някакъв *поп*, *Стария поп* в местното предание, *то не става въпрос за християнски поп*, а за реликт на чепинското богомилство. Респ. никакви църкви в Чепино и от Белово до Станимъка не са били разрушавани по време на измислената от Ст. Захариев насилствена ислямизация, уж описана от поп Методи Драгинов в неговия Летописен разказ. Който и в този пункт се оказва изцяло мистифициран, и то само благодарение на това, че неговият мистификатор не е знаел нищо за богомилството, независимо от обстоятелството, записано в неговата кореспонденция, където се заканава, че ще се обяви за богомил.

На тази лековата мистификация, която Ст. Захариев публикува в своето *Описание на Татар Пазарджишката кааза*, Виена 1971, се "хваща" и Тодор Балкански, който изследва "съсипаните от ислямизацията църкви в Пещерско" (*Стари черковища*, Ро-

допска твърдина 12, 11.VII.198.; *Стари черковища в Пещерско*, Родопи 1, 1979, 24–27). Да не говорим за обстоятелството, че богомилите не признават християнската църковна йерархия и, че при тях е невъзможен какъвто и да е “протопоп” като “протопоп Константин” (67) в летописния разказ-мистификат. Освен това богомилите не употребяват еортонимите на православната църква като *Богородица*, *Петковден* и под. измислици в Летописа (68), нито формулите от рода на *грешнааго и недостойнааго раба*, както се е подписал също така измисленият “поп Методи Драгинов” като уж автор на бележката-приписка към православен *требник*, който пък е недопустима книга за богомила.

Изобщо историята на българското помачество не може да мине без историята на българското богомилство! Тази връзка е занемарена в българознанието!

“Турецкая колония Терновка”

Надсловът е взет от книгата на Е. Самаритаки и др., 12, представена по-долу.

Съществуването на тази странна “турска колония” с българско име Търновка смущава руските ономасти и историци. Накратко нейната история.

По време на Руско-турската война от 1787–1791 г. се случва нещо изключително. През 1790 г. главнокомандващият турските войски във Влахия *Салих ага* решил с част от войската си да дезертира. Бил приет охотно от Екатерина II, която му оставила и воинско звание *бригадир*, чин между полковник и генерал (повече при *Екатерина II и Г. А. Потемкин*, Личная переписка 1769–1791, М. 1997, 408 и сл.). След Яшкия мирен договор (1791 г.) вицеадмирал Н. С. Мордвинов заселил хората на Салих ага в земите до Николаев, където “турците” създали земеделска слобода с мечет Терновка. В 1799 г. “турците” броят 150 човека начело със Салих ага и духовник, познат в Указа за селището под името *Имам Мустафа Ефенди*. Тези странни “турци”, които основават селище с българско име, се преселват през 1799 г. в Крим, но документите не съобщават къде.

Историята на селището с българско име отвежда до 1770 г., когато то и реката със същото име *Терновка* са регистрирани (Г. Лобода, *Гідроніми Буго-Дністовського межиріччя*, Киев, 1984, 46). Обичайно името се тълкува по рус. *терн*, *терен* за вид храст или по бълг. *Търново* като име на *Малко Търново* (Е. С. Самаритаки и др., *Терновка: документи и материали по истории*, 1792–1822, Одеса, 2004, 11). Предположението за българи заселници в района от времето на т. нар. Български и Македонски полк, описани с подробности в литературата (вж. напр. при Ал. Матковски, *Македонскиот полк во Украйна*, Скопие, 1985).

Какви са били тези странни “турци”, отгоре на всичко заселени в бивше българско селище *Терновка*, по което е именувана и реката *Терновка*?

В руската научна литература е изказана “**помашката**” теза за характера на това население (Е. Самаритаки, 9), но тя е останала недоразработена. Най-общо хората, “турците” на Салих ага и на Мустафа Ефенди, по някаква причина са се страхували да се приберат в Турция. Това мъжко войнишко население в 1799 г. се е принудило именно поради липсата на мюсюлманки в Николаев да се пресели в мохамеданския Крим. Едва ли е случайно обстоятелството, че именно в това селище Терновка само след 2 години, в 1801 г., прииждат първите българи християни, които запазват името на селището. Това е днешното българско *Терновка* на 6 км от украинския град Николаев. Историческото име на тази *Терновка Болгарская* : *Болгарская Терновка* не може да се датира, но сякаш е отпреди прииждането на българите християни и означава ‘селището на турците, доведени от Салих ага’. Тази хипотеза подкрепям с един “говорещ” ойконимен факт:

- в Шейхелския кадалък на Крим в списък от 1783 г. е регистрирано село с име *Булгар*, руско написание от 1888 г. *Болгари* (В. А. Бушаков, *Лексичний склад історичної топонімії Криму*, Киев, 2003, 199). Неоснователно е свързването на това име с *булгари* “прабългари” от времето, когато Крим е територия на Кубратова България, защото тогава булгарите са имали множество племенни и родови имена като *есегел*, *берсил* и под., с които са именуvalи

селищата си, становеите си. По тази причина не е включено като реликт от и за българите от М. Парзулова (*Българите и българите в Крим*, Бургас, 2010). Явно в руско-турските войни от средата на XVIII в. освен “турците”, заселени като дезертъори в Терновка до Николаев, има и друга група, която е създала и българското селище *Булгар* : *Болгар* в Крим. Тези дезертъори са говорили български език, поради което съседите са именували селището с етноним *булгар*. По същество са били същите *помаци*, при които после са се преселили “турците” от Терновка. Само така може да се обясни загадъчния ойконим *Булгар* в Крим. Едва ли е необходимо в тази статия да се обяснява самоназванието *турци* на *българските помаци* (за него вж. при Й. Иванов, *Българите в Македония*, с., 1986, 55).

Кой е този *Салих ага*, станал бригадир на руска служба, е въпрос, на който историографията може би ще отговори. В полето на тази хипотеза е също *помак*. При Е. Самаритаки и др. (35), е представен като *сераскер* (главнокомандващ) османските войски във Влахия (1787–1790).

За кримското село *Булгар* : *Болгари* има една бележка с въпросителна при Бушаков 199, според която името вероятно е представяно и с вариант *Бураган*. На друго място (89) съобщава, че с форма *Бораган* по *borağan* : *barağan* ‘силен вятър’ са записани две селища в Крим, а със стегнато *boran* : *buran* и *Бурани Ели*, *Бурани Кари*. Едно от тези селища ще да е било заселено с българи помаци, за които става реч мв тази статия. Тази тема безспорно ще бъде на вниманието при бъдещите изследвания на българщината в Крим.

Предположението на автора е, че преселването е било в селището *Сарабус*, район Симферопол, за което се знае, че е било заселвано с преселници българи от Терновка (М. Парзулова, *Българите и българите в Крим*, Бургас, 2010, 101; *Памятная книжка Таврической губернии* – В: Сборник статистических сведений по Таврическим губерниям, том IX, Симферопол, 1889, 13). Това село е било наричано от местните татари и ногайци *Сарабуз булгар*, после от русите *Сарабуз Болгарский*, *Болгарский Сарабуз*

(М. Парзулова, цит., 146). Днес *Гвардейское*, за което в ИГСКО (459 и сл.) обаче няма българската му история?! В този труд *Сарабуз* е оказан само като район около днешното *Гвардейское*, в който са били несъществуващите сега села *Спат* и *Шунук*. Почти в непосредствена близост на Ю 6 км е *Софиевка*, чието старо население може би е мигрирало в *Софиевка*, сега Комсомолск на Амур, което съм описал в *Кавказките българи* (В. Търново, 2005, 41 сл.).